

KÜ- KÖK BİÇİMİ ve KÜ- KÖK BİÇİMİN- DEN TÜREMİŞ GÖVDE BİÇİMLER

Öz: Eski Türkçenin söz varlığında tanıklanan türemiş sözcüklerin etimolojik açıklamalar yoluyla kök biçimlerine ulaşma uğraşı, Türk dilinin kavram köklerinin ve daha o dönemdeki kavramsal zenginliğinin ortaya çıkarılmasında önemli bir yere sahiptir. Türkologlar tarafından daha önce üzerinde ayrıntılı biçimde durularak yapısal ve anlamsal açıdan incelenmemiş kök biçimlerden bir tanesi de *kü-* fiilidir. *Kü-* fiili, etimolojik açıklamaları konusunda büyük güçlükler barındıran veya hâlihazırda farklı köklere bağlanan kimi türemiş sözcüklerin kaynağı durumundadır. Yapılan bu çalışmada, Eski Türkçenin söz varlığında özellikle eski Uygur Türkçesi metinlerinde sıklıkla *küzet-* sözcüğüyle ilişkili olarak kullanılan dahası Yabogan yazıtının ikinci satırında da tanıklanan *kü-* kök biçiminin yapısal ve anlamsal boyutları üzerinde durulacaktır. Yazının devamında, *kü-* sözcüğünün yüklediği anlamlar ışığında, bu kök biçimden geliştiği değerlendirilen *kügçi / küglüg, küt- / kütçi / küteçi / kütmek / küttür- / küttül- / küttümlüg / küttün- / küttürül- / küttüş-, küzet / küzet- / küzetçi / küzetçilig / küzetdeçi / küzetdür- / küzetgen / küzetgü / küzetgüçü / küzetig / küzetiglig / küzetiglik / küzetil- / küzetin- / küzetiş- / küzetlig / küzetmeklig / küzetmiş ve küzençü* sözcükleri, yapısal ve anlamsal açıdan ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Kü-, küt-, küzet-*, Etimoloji, Eski Türkçe.

***Kü-* Root Form and Derived Forms from *Kü-* Root Form**

Abstract: The effort to reach the root forms of the derived words witnessed in the vocabulary of Old Turkic through etymological explanations has an important place in revealing the concept roots of the Turkic language and the conceptual richness of that period. One of the root forms that have not been studied structurally and semantically by turcologists before is the verb *kü-*. The verb *kü-* is in the position of the source of some derived words that have great difficulties in explaining etymologically or that are currently connected to different roots. In this study, the structural and semantic dimensions of the root form of *kü-*, which is often used in relation to the word *küzet-* in Old Turkic vocabulary, especially in Old Uyghur Turkic texts, and which is also witnessed in the second line of the Yabogan inscription will be emphasized. In the rest of the article, in the light of the meanings that the word *kü-* is attributed to, *kügçi / küglüg, küt- / kütçi / küteçi / kütmek / küttür- / küttül- / küttümlüg / küttün- / küttürül- / küttüş-, küzet / küzet- / küzetçi / küzetçilig / küzetdeçi / küzetdür- / küzetgen / küzetgü / küzetgüçü / küzetig / küzetiglig / küzetiglik / küzetil- / küzetin- / küzetiş- / küzetlig / küzetmeklig / küzetmiş* and *küzençü* words, which are considered to be derived from this root form, will be discussed structurally and semantically.

Keywords: *Kü-, küt-, küzet-*, Etymology, Old Turkic.

TÜRK LÜK BİLİMİ ARAŞTIRMALARI
JOURNAL OF TURKOLOGY RESEARCH
50. SAYI / VOLUME
2021-GÜZ / AUTUMN

Sorumlu Yazar Corresponding Author

Dr. Ahmet KARAMAN

karamana00@gmail.com

ORCID: 0000-0002-2524-8972

**Gönderim Tarihi
Received**
24.04.2021

**Kabul Tarihi
Accepted**
26.10.2021

Atf Citation

Karaman, Ahmet. "Kü- Kök Biçimi ve Kü- Kök Biçiminden Türemiş Gövde Biçimler." *Türklük Bilimi Araştırmaları*, no. 50, 2021, ss. 111-126.

ARAŞTIRMA MAKALESİ
RESEARCH ARTICLE

Giriş

Eski Türk dili üzerine yapılan çalışmalar günümüzde de hız kesmeden devam etmektedir. Yapısal ve anlamsal açıdan derin bağlantıların kurulmasının zorunlu olduğu etimoloji çalışmalarında özellikle yeni verilerin ortaya çıkması ve bakış açısı farklılıklarının sözcükler üzerine uygulanmasıyla yeni köken tespiti denemeleri ortaya çıkmaktadır. Böylece eski Türkçenin kök biçim dünyası daha da ayrıntılı biçimde tanımlanabilir bir duruma gelmektedir. Türk dilinin tarihî dönemlerindeki kök biçimlerin tespitiyle Türkçenin tarihi bilinmeyen daha eski dönemlerine ışık tutulması imkânı doğmaktadır. Dahası Türk dilinin dış dünyadaki sınırsız varlığa karşılık bulma sorununda kullandığı yöntemlerin görülmesi adına da kök biçimlerin saptanması önemlidir.

Kü kök biçimi bir sesteş kök durumundadır. *Kü-* fiil kökü, kaynağı konusunda tartışmalar bulunan kimi gövde biçimlerin ve çeşitli araştırmacılar tarafından başka köklere dayandırılan kimi türemiş sözcüklerin kaynağı durumundadır. Yapılan farklı yapısal çözümler sonucunda, anlamsal farklılıklar da beraberinde gelmektedir. *Kü-* sözcüğünün karşıladığı anlamlar ile *köz* sözcüğüne dayandırılan kimi türemiş sözcüklerin karşıladığı anlamlar arasındaki benzerlik dikkat çekicidir. Ancak Türkçede ön seste ünlü değişmelerinin anlam farklarına neden olduğu gerçeğiyle bu yazıda incelenecek gövde biçimlere kaynaklık eden kök biçimin seçimi, ilgili sözcüklerin karşıladıkları anlamları da etkileyecektir. Bu durum için güzel örneklerden bir tanesi de *küzet* ‘karakol’ sözcüğüdür. Durumu dikkatlere sunmak için birkaç soru sorulabilir. Karakol yalnızca ‘göz’ etleme yapılan bir yer midir yoksa bir yerin korunup kollandığı yer midir? Ayrıca ‘gözetleme’ işi yalnızca düşmanı ‘görmek’ için yapılan bir iş midir yoksa istenilen yeri korumak kollamak için yapılan bir iş midir? Görüldüğü üzere ilgili sözcük *közet* biçiminde okunduğunda başka türlü yapısal ve anlamsal bağlantılar ortaya çıkmakta *küzet* biçiminde okunduğunda ise bambaşka bağlantılar belirmektedir. Çalışmada incelenecek *kügçi*, *küglüg*, *küt-*, *küzet-*, *küzetçi* gibi gövde biçimlerin tamamı için böylesi bir ayırım söz konusudur. Ayrıca *küzet-* sözcüğünün kök biçimi için ortaya atılan *köz* ‘kor, köz’ önerisi, sözcüğün yapısal açıdan daha rahat açıklanabilmesi adına, anlamın zorlanmasına neden olmaktadır.

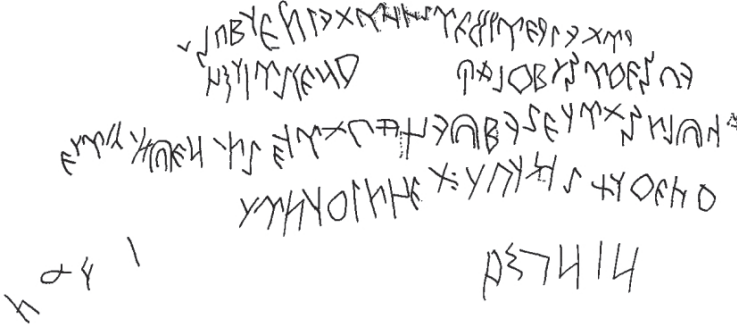
Yapılan bu çalışmada öncelikle *kü* kök biçiminin ad ve fiil biçimleri, Eski Türkçe dönemini oluşturan Yazıt ve El Yazmaları, Eski Uygur ve Karahanlı Türkçesi evrelerinin söz varlığındaki kimi tanımlamalarıyla yapısal ve anlamsal açıdan açıklanmaya çalışılacaktır. Özellikle *kü-* fiilinin Eski Türkçenin söz denizinde karşıladığı kimi anlamlar ve bu anlamların çağrışımları, daha o dönemden Türk dilinin kazandığı anlatım derinliğini gözler

önüne serecek niteliktedir. Daha sonrasında ise *kü-* kök biçiminden türediği düşünülen ve üzerinde etimolojik açıklamalar ile yüklenen anlamlar açısından tartışmalar bulunan kimi gövde biçimler gerek yapı gerekse de anlam bakımından Eski Türkçenin söz varlığından tanımlamalarla ve Türkolog görüşleriyle birlikte ayrıntılı biçimde işlenecektir.

1. Kü Kök Biçimi ve Kök Biçimin Karşılıdığı Anlamlar

Kü kök biçimi bir sestüş köktür. *Kü* adı, eski Türk yazıtlarında ‘haber, nam, ses, söylenti, şan, şöret, ün’ karşılıklarıyla tanıklanırken el yazmalarında geçmemektedir. Sözcük, Eski Uygur ve Karahanlı Türkçesi metinlerinde de ‘gürültü, nam, ses, şan, şöret, ün’ karşılıklarıyla tanıklanmıştır. *Kü-* fiili ise *kü* adı kadar sık tanıklanmamıştır. Sözcük, yazıt ve el yazmaları içerisinde yalnızca Yabogan yazıtının ikinci satırında geçmektedir. Burada geçen *kü* sözcüğünün ad mı yoksa fiil mi olduğu tartışmalıdır. İlgili satır, Tıbıkova vd., tarafından:

kişi éngey erinç él kü ayalmış ayargu a er seşünçü <...> “If a person descends, Āl Kü, the adorned, the man who should be praised, as a general <...>”

(2012: 140-141; http://www.altay.uni-frankfurt.de/A84/A84_O.HTM; http://www.altay.uni-frankfurt.de/A84/JABAGAN_X.PNG, 02.03.2021)

biçiminde okunup anlamlandırılmıştır. Anlaşıldığı üzere buradaki *kü* sözcüğü, Tıbıkova vd., tarafından ad olarak görülmüştür. İlgili bölüm, Kormuşin vd. tarafından ise:

kişi éngey erinç él kü ayalmış ayargu a er seşün<...> “İnsan eğer alçalırsa devleti koru, saygın, tanınmış (olup) hürmet edilmesi, övülmesi gereken, halk tarafından tanınmış insan, general <...>” (305).

biçiminde okunup anlamlandırılmıştır. Kormuşin vd. tarafından ortaya konan bu bakış açısı, kabul edilebilir görünmekte ve böylece *kü-* fiilinin en eski tanıklaması Yabogan yazıtında saptanmış olmaktadır. *Kü-* fiili, Eski Uygur Türkçesi metinlerinde bir örnek dışında *küzet-* sözcüğüyle birlikte kullanılmıştır:

[...] *teñri yalañuk kuwragın kümek atlıg bir yégirminç bölük béşinç tegzinç* [...] AY, 403 (V. 30a.), 19 (Kaya 234).

[...] *bilgülik biligin <alkuka bilsikmiş> tıdmalı çahşapudlıda arıg süzök küzetü küyü tutgalı* [...] AY, 34c (I. ? [=R-M: 691]), 18-19 (Kaya 75).

[...] *bo nom bitigig okıdaçı yalañuklarıg iyin [tapç]ada küyü küzetü tutup [olor]muş orunlarınta [asıg tus]o kılı bérgey biz* [...] AY, 91 (II. 29a.), 7 (Kaya 103).

[...] *bodunug karag küyü küzetü tutmakıñız çın kértü erür mu tép ayıtu yarlıkadı* [...] AY, 192 (III. 33b.), 20-21 (Kaya 142).

[...] *kamağ kutlar waqşikler turgaru iye basa küyü küzetü tutarlar* [...] TT VI, Sekiz Yükmek, 48. (Bang 110)

[...] *kamağ kutlar waqşikler küyü küzetü tutarlar* [...] TT VI, Sekiz Yükmek, 117. (Bang 114)

[...] *okıyur tınlıglarıg küyü küzetü tuttumuz* [...] TT VI, Sekiz Yükmek, 367. (Bang 136)

[...] *élig uluşug küyü küzetü <...>* [...] TT IX, Z. 55. (Gabain ve Winter 16)

[...] *öz ogulın küzetür [sen] tünle küntüz isig özüñ[üzde a]rtokrak açını küyü küzetü tutduñ* [...] T III 84-18, 7. (Demirci, *Eski Uygurca Dört Çatik* 87)

[...] *teñriler élig[i hormuzta teñri] küyü küzetü tutsun* [...] Dışas, 81. (Kaljanova 44)

[...] *turkaru yeme ök bo yekler uruñutları küyü küzetsünler* [...] Dışas, 242-243. (Kaljanova 63)

[...] *öz et'özün kümek küzetmek kop kamağ işlemiş işi bütmeser* [...] Dışas, 707-708. (Kaljanova 118)

[...] *adattın tudattın küyü küzetü tutar* [...] Mz. 35 + Mz. 297, arka 7. (Elmalı, *Eski Uygurca...* 81)

[...] *balık uluşug burkan şazının kop adada küyü küzetü tutmakı* [...] 3 = 37, arka 60 (T. Tekin 41).

[...] *nomumın şazınımun arıgın siligin miñ yullarka tegi küyü küzetü tudgaylar tép* [...] BTT III, İnsadi Sūtra, 473-474. (Tezcan 47)

[...] *tört törlüg tözüñ tınlıglarıg kümek küzetmek kılurlar* [...] BTT III, İnsadi Sūtra, 516. (Tezcan 49)

[...] *ögüçüm kün <...> kençikin küyü <...> yorıyü küreşü <...>* [...] BTT XIII, 12 Metin, 169. (Zieme, *Buddhistische...* 159)

[...] *ayıg ögli yawız sakınçlıg yagılarımnu alasız bir teg küyü küzetü tutmakları bolzun* [...] BTT XIII, 46 Metin, 18. (Zieme, *Buddhistische...* 167)

[...] *külüğ kumbantılar erkligi virutaki maharaç küyü küzetü tutar* [...] BTT XXIII, A34 (Zieme, *Magische Texte...* 37).

[...] *kamagu bizni b[arç]a küyü küzetü turmakları b[olzun]* [...] BTT XXIII, A80. (Zieme, *Magische Texte...* 43)

[...] *kamagu barça bizni küyü küzetü tutzunlar* [...] BTT XXIII, A88. (Zieme, *Magische Texte...* 43)

[...] *yarın kéçe küyü küz[etü] tutmakları bolzun* [...] M I, T M 159, 4. (Le Coq 31)

[...] *teñridem [ço]g yalınları üze küyü küz[et]ü tutguka ötüniür men* [...] HT VIII, 436-437. (Röhrborn, *Leben und Werk Teil 5...* 50)

[...] *teñriler luular küyü küzetü tutmakı üze <...>* [...] HT X, 330. (Mirsultan 102)

[...] *<...> üç erdinilerig] küyü küzetü tut <...>* [...] KKNB, 185. (Wilkens 64)

[...] *alkunu küyü küzetü tutmaklıg köñülüg alkuka umug inag bolmaklıg köñülüg* [...] KKNB, 247-248. (Wilkens 68)

[...] *alkunu küyü <...>* [...] KKNB, 3233. (Wilkens 248)

Sözcük, Karahanlı Türkçesi metinlerinde ise tanıklanmamıştır. Sözcüğün Eski Uygur Türkçesindeki birkaç örnekte kendinden sonra gelen sözcüklerin okunamadığı örnekler dışarıda tutulursa Yabogan yazıtı ile Altun Yaruk'taki tek kullanımı dışında *küzet-* fiiliyle birlikte ikileme oluşumunda kullanıldığı anlaşılmaktadır. Ayrı ayrı aynı anlamı karşılayan *kü-* ve *küzet-* sözcükleri, yan yana kullanılarak eş anlamlı bir ikileme kurulmuştur. *Kü- küzet-* ikilemesinin kuruluş biçimi dikkat çekicidir. Burada *kü-* kök biçimi hem ikilemenin ilk unsuru olmuş hem de ikilemenin ikinci unsuruna kaynaklık etmiştir. Bu noktada, Eski Uygur Türkçesinde bir de üç unsurlu *açın- kü- küzet-* ikilemesinin de tanıklandığını belirtmek gerekir.

Le Coq, *kü- küzet-* ifadesini *kü- közet-* biçiminde okur ve *kü-* için 'behüten' karşılığını verir (31). *Kü-* sözcüğünü Bang ve Gabain, TT serilerinde 'behüten' biçiminde anlamlandırır (156). Clauson, *kü-* fiilinin yalnızca *közet-* sözcüğüyle ikileme yapısı içerisinde kullanıldığını ifade eder ve ifadeyi 'protect and keep' biçiminde anlamlandırır (ED 686a). Tezcan,

kü- sözcüğü için ‘bewahren’ ve ‘behüten’ karşılıklarını uygun bulur (47, 91). Zieme, *kü-* sözcüğünü ‘behüten’ biçiminde karşılar (*Buddhistische...* 217; *Magische Texte...* 211). Gabain, *Eski Türkçenin Grameri* adlı eserinde *kü- küzet-* biçiminde verdiği ifadeyi ‘görüp gözeterek’ biçiminde anlamlandırır (83). Erdal, ilgili kök biçimi *kö-* biçiminde /öl/ sesiyle gösterir ve sözcük için ‘to guard’ karşılığını verir (194). Röhrborn, *kü- küzet-* ifadesini ‘behüten’ biçiminde anlamlandırır. Açıklamalar bölümünde ise ifadenin karşılığı için ‘schützen’ notunu aktarır (*Leben und Werk Teil 5...* 51, 202). Talat Tekin, *kü-* fiili için ‘krş. Uygurca *kü- beklemek, korumak, kollamak’ notunu düşer (94). Kaljanova, *kü-* fiili için ‘korumak’ anlamlandırmasını düşünür (176). Wilkens, *kü-* sözcüğü için ‘bewachen’ anlamlandırmasında bulunur (385). Kasai, *kü- küzet-* ifadesini ‘behüten, beschützen’ biçiminde karşılar (306). Mirsultan, *kü- küzet-* için ‘behüten’ karşılığını verir. Mirsultan’ın dizin bölümünde sözcüğe *küyü* biçiminde yer vermesi dikkat çekicidir (102, 339). Demirci, *kü- közet-* biçiminde okuduğu ifadeye ‘korumak, (sakınmak)’ karşılığını verir (*Eski Uygurca Dört Çatik* 121). Caferoğlu, *kü-* fiili için ‘muhafaza etmek, saklamak, korumak’ anlamlandırmasında bulunur (121). Elmalı, *kü-* fiilini ‘korumak’ karşılığıyla verir (*Daşakarmapathāvadānamālā...* 399). Kormuşın vd. *kü-* sözcüğünü ‘korumak, gözetmek, kollamak’ biçiminde karşılar (554). Şinasi Tekin ise *kü-* sözcüğünü ‘korumak’ karşılığıyla düşünür. Tekin ayrıca *kü- küzet-* ikizlemesinden çıkarılan *kü-* sözcüğünün varlığının başkaca kanıtlanmadığını ifade eder. Ona göre *ködüg* ‘iş’ sözcüğünü de bu *kü-* (*kö-?*) köküne bağlamak mümkün olabilir. Tekin’e göre bugünkü *güt-* fiili de *kü-* fiiliyle ilgili olmalıdır (285, 424).

Kü- kök biçiminin Eski Türkçenin söz varlığındaki tanımlamaları ve Türkologların sözcüğe verdikleri anlamlar incelendiğinde kök biçimin ‘korumak kollamak’ anlamını karşıladığı açıkça anlaşılmaktadır. Yazının aşağıdaki bölümünde, *kü-* fiilinin karşıladığı ‘korumak, kollamak’ anlamının yol göstericiliğinde bu kök biçimden türemiş olabilecek gövde biçimler ayrıntılı biçimde işlenerek etimolojisi konusunda tartışmalar bulunan kimi sözcüklerin hem anlamsal hem de yapısal durumu açıklığa kavuşturulmaya çalışılacaktır.

2. Kü- Fiil Kökünün Kaynaklık Ettiği Gövde Biçimler

2.1. *kügçi / küglüg*

‘Bekçi, koruyucu’ karşılığındaki *kügçi* sözcüğünün karşıladığı anlam ile *kü-* kök biçiminin karşıladığı ‘korumak, kollamak’ anlamları arasında anlamsal bir bağlantı bulunmaktadır. *Kügçi* sözcüğünün yapısındaki eklerin {-(X)g} ve {+çI} olduğu anlaşılmaktadır. Ancak burada *kü-* köküne eklenen {-(X)g} ekiyle kurulan *küg* adına karşılık bulmak güçtür. Buradaki *küg* adının Clauson’un *kü-* fiiliyle ilişkilendirdiği ve ‘the tending livestock’

olarak tanımladığı *küg* adı olduğu söylenebilir (ED 709b).¹ *Kügçi* sözcüğü, Eski Türkçenin söz varlığında yalnızca Eski Uygur Türkçesi metinlerinde tanıklanmıştır. Sözcüğün *küzetçi* sözcüğüyle birlikte ikileme yapısı içerisinde kullanılması dikkat çekicidir. *Kügçi küzetçi* ifadesinin de *kü-* kök biçiminin karşıladığı anlama bağlantılı olarak ‘koruyucu, bekçi’ anlamını karşıladığı anlaşılmaktadır. Adı geçen *kü-* sözcüğüyle anlam bakımından ilintili ve *küg* adından gelişmiş olduğu anlaşılan bir de *küglüg* sözcüğü vardır. *Küglüg* sözcüğünün sonundaki ek {+IIg} ekidir. *Küglüg* sözcüğünün de *kü-* fiilinden türemiş olduğu izlenimi veren *küzetiglig* sözcüğüyle bağlantılı olarak ikileme kuruluşunda görev alması ilgi çekicidir. Sözcüğe ‘korunmuş, korumalı’ anlamını düşünmek mümkündür. İlgili tanımlamanın yüklemine bakılarak ise sözcük için ‘korunacak’ karşılığını vermek daha doğru olacaktır.²

[...] *biznide adın balık uluş ordo karşı kügçi küzetçi neçe tözün yavaş teyriler erserler* [...] AY, 434 (VI. 16b.), 2. (Kaya 247)

[...] *darni arviş tutdaçılarig kügçi küzetçiler için* [...] KKNB, BTT XXV, 258. (Wilkens 68)

[...] *kügçi küzetçi üstünki [azrua] hormuzta tört maharaç t[eyriler]* [...] BTT XXVI, 3. (Kasai 257)

[...] *kölikler yılklar kergey tép kügçi küzetçi turgurup* [...] Eski Uygur Din Dışı Metinler, E 1, 53-54, (Ayazlı 425)

[...] *bir otuz tügüp sol sol oñ öşüninte basun ötrü et’özi küglüg küzetiglig bolgay* [...] AY, 537 (VII. 21a.), 2. (Kaya 289)

2.2. *küt-* / *kütçi* / *küteçi* / *kütmek* / *küttür-* / *kütül-* / *kütümlüg* / *kütün-* / *kütürül-* / *kütüş-*

Küt-³‘beklemek, gütmek, korumak’, *kütçi* ‘güden, çoban’, *küteçi* ‘güden, çoban, koruyan’, *kütmek* ‘koruma bandı, set’, *küttür-* ‘güttürmek, beklettirmek’, *kütül-* ‘güdülmek, korunmak, beklenmek, mühlet verilme’,

¹ Aynı adı Erdal, *kö-g yılka* ‘any animal that is driven to pasture’ biçiminde okuyup anlamlandırır. Ona göre sözcükteki ses /ü/ olmamalıdır. Dolayısıyla ona göre sözcüğün kök biçimi, *kö-* ‘to guard’ değil *kör-*, *köz* gibi sözcüklerle aynı kök biçim olmalıdır (194). *Kög yılka* için ayrıca bk. Ercilasun ve Akkoyunlu 401. Erdal’ın *köz* sözcüğü ile *kö-* kök biçimi üzerine düşünceleri için bk. 326. Erdal’ın *kögçi küzetçi* üzerine yorumları için bk. 373. Erdal’ın *kögüç* sözcüğünü de burada sözünü ettiği *kö-* kök biçiminden getirmesi ilgi çekicidir. Bk. 358. Ayazlı, sözcüğü *kökçi* biçiminde okur. Ayazlı ayrıca sözcüğün Clauson ve Erdal’da olmadığını aktararak sözcüğün *kök* ‘mavi, gökyüzü’ sözcüğünün addan ad yapan {+çI} ekini almış biçimi olduğunu ifade eder (161).

² Erdal, sözcüğü *köglüg* biçiminde yorumlayarak *kögçi* sözcüğüne benzer biçimde açıklar (378).

³ *Küt-* fiilinin ‘acele etmemek, sövmek’ karşılığı için bk. Kök 488; ‘takip etmek, düşmek’ karşılığı için bk. Ünlü 566. Sözcüğün sonundaki sesin durumu üzerine bilgi için bk. Aydın, *Uygur Yazıtları* 156. *Küt-* sözcüğü için ayrıca bk. ED 701a-b; T. Tekin 74, 94.

kütümlük ‘sessiz, sakin, iyi huylu biçimde bekleyen, alçak gönüllü’, *kütün-* ‘korunmak, güdülmek’, *kütürül-* ‘korunmak’, *kütüş-* ‘(karşılıklı) beklemek’ sözcükleri, *kü-* kök biçiminden türemiştir. Çünkü adı geçen bu sözcüklerle *kü-* sözcüğünün ‘korumak, kollamak’ karşılığı arasındaki anlam bağlantısı anlaşılabilir. Burada, anlambilim açısından çok daha ilgi çekici bir durum söz konusudur. ‘Beklemek’ işi ile ‘korumak’ fiili arasında açık bir anlamsal ilişki vardır. Bugün Türkiye Türkçesiyle ‘Bekçi sokağı bekler; köpek evi bekler; anne çocuğunun başında bekler’ gibi cümlelerde, ifade edilmek istenen aslında ‘öylece beklemek’ değil ‘korumak, kollamak’tır. Çoban, sürülerin başında öylece ‘bekle’mez; sürüyü ‘korur, kollar’. *Küt-* sözcüğünün sonundaki ek {-d-} / {-t-} iken *kütmek* sözcüğünde bu ekten sonra {-mAk};⁴ *kütür-* sözcüğünde {-tUr-}; *kütül-* sözcüğünde {- (X)l-}; *kütün-* sözcüğünde {- (X)n-} ve *kütüş-* sözcüğünde {- (X)ş-} eki bulunmaktadır. Ayrıca *kütümlük* sözcüğünün *küt-* gövdesine sırasıyla {- (X)m} ve {+Ilg} ekinin getirilmesiyle kurulduğu anlaşılmaktadır. *Kütürül-* sözcüğünde ise *küt-* gövde biçimine eklenen ilk ek olan {- (X)r-} eki, basitinin (simplex) anlamını vermektedir. *Kütürül-* sözcüğünün yapısındaki son ek {- (X)l-} olarak sorunsuzca tespit edilebilir.

Kütçi / kütçe sözcüğünün çözümlenmesi ise oldukça güçtür. Sözcüğün sonundaki {+çI} eki rahatlıkla görülebilmektedir. Ancak {+çI} eki Türkçede her zaman addan ad türetmek için kullanılır. Bu itibarla *kütçi / kütçe* sözcüğünü açıklamakta iki önermeden söz edilebilir. İlk önermede, sözcük *kütçi* biçiminde okunmalıdır ve *küt* sözcüğü hem ad hem de fiil olarak kullanılmıştır. Fiilden ad türeten {-d} eki düşünüldüğünde bu önerme mümkün gibi görünmektedir.⁵ Ancak bu ekin getirilmesiyle oluşan *küt* adına {+çI} eki getirilebilir. Bu önermede *küt* adına karşılık bulmak ise güçtür. ‘Gütmek’ anlamını ‘güden, koruyan, çoban’ anlamına bağlayan *küt* adı ‘sürü’ ile ilgili bir karşılığa sahip olabilir. *Kütçi* sözcüğü, çok seyrek tanıklanmış bir sözcük olduğundan yorumlanması güçtür. Caferoğlu’nun sözlüğünde sözünü ettiği *kütçe* biçimi, sözcüğün açıklanmasındaki ikinci önermeye dayanak oluşturmaktadır (124). Bu önermede *küt-* fiilini {+çI} ekine bağlayan ad, *küt-* fiiline getirilen {-A} ekiyle kurulmuştur. Ancak burada da oluşan *küte* adına karşılık bulmak güçtür. *Küt* adında olduğu gibi *küte* adı da yine ‘sürü’ ile ilgili bir karşılığa sahip olmalıdır. Caferoğlu’nun *kütçe* sözcüğünün altında verdiği *küten* antroponiminin de yine *kü-* kök biçimiyle ilgili olduğunu belirtmek yerinde olacaktır:

[...] *işig küçüg bérgil tédim éki ay kütdüm kelmedi* [...] ŞU D5, (Aydın, Uygur Yazıtları 56).

⁴ *Kütmek* için ayrıca bk. Ayazlı 171.

⁵ {-d} eki için bk. Gabain, 1988: 51.

[...] *çaştanı élig begig sançgalı urgalı kılınıp bir ékintişke inçe tép téşdiler takı negü küter sizler terkin monı sançıylar bıçıylar* [...] Mz. 670, T III 84-42, arka 6 (Demirci, *Eski Uygurca Dört Çatik* 39).

bir köç küđgil - ol meni küđti - ol köy küđti (Ercilasun ve Akkoyunlu 141, 529).

[...] *boğun koy sanı ol begi koyçısı bağırsağ kerek koyka koy kütcisi* [...] KB, 1412 (Arat 158).

[...] *köller yullar yığılıp kütmekler[in]tin taşmış teg ulug küçlüg toña yaña yişā bar* [...] Hochz, 21 (Ayazlı 431).

ol añar köy küttürdi (Ercilasun ve Akkoyunlu 428).

[...] *oқыur sizlerni yarlıkasa silerni yazuqlarıñızdın küğdürse atalmış vaqtka tegi* [...] 188v/6, (Kök 182)

[...] *aydı sen küğülmişlerdin sen* [...] 193v/8, (Kök 188).

[...] *[eymenü] ürkünü buyanta yaratındaçı serimlig kütümlüg çı[...]* *se[...]* [...] BTT XIII, 38. Metin, 21. (Zieme, *Buddhistische...* 152).

[...] *bir ök köz erklig arduğ küünser* [...] (Demirci, *Eski Türkçede Fiiller* 392)

[...] *kütürülmedök ödte* [...] (Demirci, *Eski Türkçede Fiiller* 354)

olar bir birig küdüşdi bildükmiş vaqtka tegi (Ercilasun ve Akkoyunlu 259).

2.3. küzet / küzet- / küzetçi / küzetçilig / küzetdeçi / küzetdür- / küzetgen / küzetgü / küzetgüci / küzetig / küzetiglig / küzetiglik / küzetil- / küzetin- / küzetiş- / küzetlig / küzetmeklig / küzetmiş

Küzet ‘karakol’ ve *küzet-* ‘korumak, kollamak, saklamak’ sözcüklerinin etimolojik açıklaması, bu gövde biçime bağlı gelişen diğer sözcüklerin açıklanmasını kolaylaştırır. Clauson, *közed-* biçiminde okuduğu sözcüğü, *köz* ‘to guard, protect, watch’ adıyla ilişkilendirir. Clauson *közet* maddesinde ise *közet* sözcüğünün kök biçimi için *köze-* fiilini düşünür ancak anlamsal açıdan sözcüğün *közed-* fiiliyle ilgili olduğunu belirtir (ED 758a). Erdal, sözcüğün özellikle *küzed-* biçiminde /d/ ile okunması gerektiğini vurgular ve sözcüğü {+(A)d-} ekinin örnekleri arasına alır (491). Hamilton, Bang’ın *küzet-* fiilinin addan -ed- ekiyle türemiş bir fiil değil **köze- / közü-* veya **küze- / küzü-* gibi bir başka fiilden -t- ile (ya da onun yerini tutan -d- ile) kurulmuş ettirgen çatılı bir fiil olarak düşünülmesi gerektiğini belirttiği görüşünü aktardıktan sonra kendi önerilerini sıralar. Buna göre Hamilton, *közed-* (*küzed-*?) biçiminde verdiği sözcüğün *köze-* ‘közü karış-

tırmak' fiiline -t- / -d- ettirgenlik veya pekiştirme ekinin getirilmesiyle kurulduğu görüşündedir. Ona göre *köze-* fiili de doğal olarak *köz* 'kor, göz' adından türemiştir. Hamilton'a göre *köz* de fiillere gelen -z- ekiyle *köy-* 'yanmak, yakmak' fiilinden gelme olabilir. Hamilton bir de *kü-* 'gözetmek, beklemek' fiilinin olduğunu ve bu fiilden -t-, -d- ve -z- gibi pekiştirilmiş fiil ekleriyle birbirine yakın anlamlar taşıyan *küt-*, *küd-* ve *küdez-* gibi fiiller türediğini belirtir. Hamilton, aralarındaki anlam ve ses benzerliği yüzünden bu iki sözcük ailesini (*köy-* ve *kü-* ailelerini) birbirine karıştırmaya yönünde bir eğilimin olduğunu da ifade eder. Yine ona göre bu iki fiil kökünün türevlerinde kimi zaman görülen *kö-* ve *kü-* biçimleri arasındaki kararsızlığın açıklaması da burada olabilir (122, 200).⁶ Talat Tekin'in *küt-* fiilini *kü-* fiiline bağladığı yukarıda aktarılmıştı. Tekin, bu yazının sonraki bölümünde incelenecek olan *küzençü* sözcüğünü **küze-* fiiline bağlar ve **küze-* için 'korumak' karşılığını düşünür. Ancak *küt-* ve *küzençü* üzerine görüş belirten Tekin, *küzed-* biçiminde okuduğu sözcüğe açıklama getirmez (93). Gülensoy, gözet- fiiline kaynaklık eden sözcüğü **küze-* 'göz kulak olmak, beklemek, kollamak' olarak görür ve sözcüğün sonundaki eki -d biçiminde belirler. Gülensoy ilgili bölümde gözet- sözcüğünün çağdaş Türk lehçelerindeki biçimlerine de yer verir. Gülensoy ayrıca Eski Türkçe *közetçi* sözcüğünü **köz* 'köz, ateş' +e- 'ateşi karıştırmak' t-çü biçiminde çözümler (390-391). Ayazlı ise *küzet-* sözcüğünün *köz* 'göz' adından türediğini belirtir (175).

Küzet sözcüğünün sonundaki ekin {-t-};⁷ *küzet-* sözcüğünün sonundaki ekin ise {-t-} olduğu anlaşılmaktadır. Bu da *kü-* fiilinin *küzet* gövdesine bağlanması için bir *küze-* fiilini zorunlu kılmaktadır. Bu itibarla Türkçenin söz yapımı açısından *kü-* + {- (X)z} + {+A-} biçimindeki bir çözümlenme mümkün görünmektedir. {- (X)z} ekini alarak oluşan **küz* adı da *kü-* fiilini **küze-* fiiline bağlayan bir noktada 'koruma, kollama' anlamıyla ilgili olmalıdır. Buradaki **küze-* fiili de simplex yani basitinin anlamıyla ilişkili olmak durumundadır. Talat Tekin'in görmek istediği **küze-* fiilinin karşılığını da 'korumak' biçiminde vermesi bu noktada anlaşılır durumdadır. DLT'de geçen bir *küze-* sözcüğü vardır. Ancak bu sözcük 'güzü geçirmek' anlamındadır ve *küz* 'sonbahar' adıyla ilgilidir (Ercilasun ve Akkoyunlu 759). Clauson'un *küdegü* ve *küden* sözcüklerine kaynaklık ettiğini düşündüğü bir de **küde-* fiili varsa da bu fiilin yukarıda ifade edilen *kü-* ve

⁶ Hamilton'un da burada ifade ettiği gibi TT VIII, Texte in Brähmischrift'de sözcüğün ilk sesinin /i:/ olarak *küzet-* biçiminde geçmesi, sözcüğün nasıl okunması gerektiği üzerine açık bir göstergedir. Bk. Gabain 93.

⁷ {-t} eki için bk. Gabain ve Winter 55.

**küze-* fiilleriyle anlamsal açıdan ilgisi anlaşılabilir ve kanıtlanabilir durumda değildir (ED 702a, 703a, 704b, 705a).⁸

Hâlihazırda anlamsal açıdan *kü-* fiiliyle *küzet* ve *küzet-* sözcüklerinin ilgisi açık olmasına karşın ilgili sözcükleri *köz* adına bağlayan araştırmacıların hareket noktası, bu sözcüklerin hangi ekleri alarak *kü-* fiilinden *küzet* biçimine geliştiği sorunu olmalıdır. Elbette sözcüklerin kökü *köz* ile ilişkilendirildiğinde ilgili sözcüklerin içinden geçtikleri anlam yolculuğu çok başka açıklamaları gerektirmektedir. Ayrıca böylesi bir köken tespiti, çok daha derin yan anlamlar ve mecazlaşmalar üzerinde durulmak zorunluluğunu getirmektedir. Dahası bu sözcükleri *köz* ile ilişkilendirmek *kügçi* / *küglüg*, *küt-* / *kütçi* / *küteçi* / *küttür-* / *kütül-* / *kütüş-* gibi sözcükleri, *küzet* ve *küzet-* ile bu gövde biçim üzerine gelişen diğer türemiş sözcükleri birbirinden ayırmayı zorunlu kılmaktadır. Oysa adı geçen bu sözcüklerin anlamsal bağlantısı çok güçlüdür ve bu sözcükler *kü-* kökünün ‘korumak, kollamak’ karşılığıyla sıkı sıkıya bağlıdır. Bunlara ek olarak *küzet-* fiilinin Karahanlı Türkçesi metinlerindeki göçüşmeli (metatez) *küdez-* biçimi, sözcüğün *köz* ile ilişkilendirilmesini oldukça güçleştirmektedir.⁹ Eğer her şeye karşın *küzet-* fiili *köz* sözcüğüyle ilişkilendirilecek olursa *küzet-* fiiliyle *küdez-* fiilini de birbirinden ayrı düşünmek gerekecektir. Aşağıda *küzet* gövde biçiminden gelişen sözcükler, aldığı eklerle birlikte gösterilmiştir:

- küzetçi* ‘bekçi, muhafız, koruyucu’ → *küzet* + {+çI}
küzetçilig ‘koruyucu’ → *küzet* + {+çI} + {+IIg}
küzetdeçi ‘koruyan, kollayan’ → *küzet-* + {-dAçI}
küzetdür- ‘yerine getirmek, korutmak’ → *küzet-* + {-tUr-}
küzetgen ‘koruyan, kollayan’ → *küzet-* + {-gAn}
küzetgü ‘korunma’ → *küzet-* + {-gU}
küzetgüçi ‘koruyan, kollayan’ → *küzet-* + {-gUçI}
küzetig ‘koruma, kollama’ → *küzet-* + {-(X)g}
küzetiglig ‘koruyucu’ → *küzet-* + {-(X)g} + {+IIg}
küzetiglik ‘koruma niyetine sahip olan’ → *küzet-* + {-(X)g} + {+IIk}
küzetil- ‘korunmak’ → *küzet-* + {-(X)l-}
küzetin- ‘korunmak’ → *küzet-* + {-(X)n-}
küzetiş- ‘korumada yardımcı olmak ya da yarışmak’ → *küzet-* + {-(X)ş-}

⁸ Clauson’un başka anlamları karşıladığını saptadığı iki farklı *köze-* fiili için ayrıca bk. ED 757b. Bu fiillerin de *kü-* kök biçimiyle ilgisi yoktur.

⁹ Sözcüğün metatezli biçimi *küdez*, *küdezçi*, *küdezgüçi* ve *küdezil-* gibi sözcüklerde de görülmektedir. Ayrıca bk. Ünlü 559-560; Üşenmez 297; Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015.

küzetlig ‘korunmalı, korunmuş’ → *küzet* + {+IIg}

küzetmeklig ‘korunmalı, korunan’ → *küzet-* + {-mAk} + {+IIg}

küzetmiş ‘korunmuş’ → *küzet-* + {-mİş}

Sözcüklerin kullanımlarına ilişkin birkaç örnek aşağıda verilmiştir:

[...] *inim köl tégin* <...> *işig küçüg bértök için türiük bilge kagan [ay]ukı[ŋa] inim köl téginig küzedü olort[um]* [...] KT-B, (Aydın, *Orhon Yazıtları...* 70)

[...] *neteglikke kirme küdeşgil köñül barıña bütün bolğıl amrul amul* [...] KB, 26. (Arat 19)

[...] *üç küzette kén témin ançakıya udısar béşinç küzette yine turup ewirgü enetkekçe bitigig okıp kezigin [ti]zigin tileyür belgüleyür [er]di* [...] HT VII, 1339-1344. (Röhrborn, *Leben und Werk Teil 3...* 119)

[...] *tüü törlüg yawlak körksüz menizlig tamu küzetçilerin [çı]nkaru körür* [...] DKPAM, 581 (Elmalı, *Daşakarmapathāvadānamālā...* 79).

[...] *negü tér eşidgil ukušluğ amul yoriğlı tınığlı küdeşçisi ol* [...] KB, 1741. (Arat 191)

[...] *yewsep teg körklüg menizlig erip bilgelerniñ taloy tikizi kökteki ferışteler küzetçilig erip köp kişilerniñ ige[si]* <...> [...] Hochz, 10 (Ayazlı 431).

[...] *tört ulug éligler yérтинçü küzetdeçi atlıglar külügler törtдин yınak küzetürler* [...] Dışas, 519 (Kaljanova 95).

[...] *kentü on edgü kılınç küzetdürtüm* [...] 45, arka, 11 (Ş. Tekin 99).
ol atıg küzetgen ol (Ercilasun ve Akkoyunlu 332).

[...] *köni yörü[güg] öriü kılğuluk işte kişi köñülin küzetgü ermez* [...] HT VII, 2118. (Röhrborn, *Leben und Werk Teil 3...* 179)

at küzetgüçi (Ercilasun ve Akkoyunlu 332).

[...] *brahaka küzetig çakıra enetkekçe uygurça namasañgitig et’öz-nüñ köñülnüñ tözin körmek* [...] BTT XIII, 46. Metin, 7 (Zieme, *Buddhistische* 165).

ol at küzetiglik ol (Ercilasun ve Akkoyunlu 333)

ol maña at küzetişdi (Ercilasun ve Akkoyunlu 333)

[...] *salındı küzetligdeki yulu (?) bé[lin]din üjkları yañları bir teg erip* [...] HT VII, 593 (Röhrborn, *Leben und Werk Teil 3...* 61).

küzetlig neñ (Ercilasun ve Akkoyunlu 222).

[...] *köñü[lüg] küzetmeklig [nom kapıgı] [...]* KKNB, 4009 (Wilkens 292).

küzetmiş at (Ercilasun ve Akkoyunlu 333).

2.4. küzençü

‘Koruyucu’ karşılığındaki *küzençü* sözcüğünün *kü-* kök biçiminden türemiş olduğu anlamsal bağlantı açısından açıktır. *Küzet* ve *küzet-* gövde biçimlerinde önerilen **küz* ve **küze-* sözcükleri, *kü-* kök biçimini *küzençü* sözcüğüne bağlayan noktadadır. *Küzençü* sözcüğünün sonundaki ek ise {- (X)ñçU} ekidir. *Küzençü* sözcüğü, Eski Türkçenin söz varlığında yalnızca Yenisey yazıtlarında E 28/6’da geçmektedir.¹⁰

[...] *ézençüm e küzençüm e adrılma seçlinme [...]* (Aydın, *Sibirya’da Türk İzleri...* 104-105).

Sonuç

1. Şinasi Tekin’in *kü-* *küzet-* ikizlemesinden çıkarıldığını belirterek varlığının başkaca kanıtlanmadığını düşündüğü *kü-* kök biçimi, Yabogan yazıtının ikinci satırı ile AY’nin 403 (V. 30a.) bölümünün on dokuzuncu satırında tek başına geçmektedir. Bu iki tanıklama, sözcüğün varlığını açık bir biçimde kanıtlamaktadır.

2. *Kü-* sözcüğünün gerek tek başına gerekse de *küzet-* sözcüğüyle birlikte kullanıldığı çok sayıda örnek, anlamsal açıdan derinlemesine incelendiğinde sözcüğün ‘korumak, kollamak’ anlamını karşıladığı anlaşılmaktadır.

3. Etimolojileri ve karşıladıkları anlamlar üzerine günümüzde de tartışmaların devam ettiği *küğçi / küglüg, küet- / küetçi / küteçi / kütmek / küttür- / kütüül- / kütümlüg / kütün- / kütürül- / kütüş-*, *küzet / küzet- / küzetçi / küzetçilig / küzetdeçi / küzetdür- / küzetgen / küzetgü / küzetgüçü / küzetig / küzetiglig / küzetiglik / küzetil- / küzetin- / küzetiş- / küzetlig / küzetmeklig / küzetmiş* ve *küzençü* sözcükleri hem anlamsal açısından hem de sözcük türetimi bakımından *kü-* kök biçimiyle ve *kü-* kökünün ‘korumak, kollamak’ anlamıyla bağlantılıdır.

4. Yapılan bu çalışmada elde edilen veriler ışığında, Köl Tegin yazıtının batı yüzünde geçen ilgili sözcüğün de *kü-* fiilinden gelişin *küzed- / küzet-* sözcüğü olduğu anlaşılmaktadır. Böylelikle *küzet-* fiili, Eski Türkçe Dönemi’ni oluşturan Yazıt ve El Yazmaları, Eski Uygur ve Karahanlı Türkçesi evrelerinin her üçünde de tanıklanmış olmaktadır. Dolayısıyla

¹⁰ *Küzençü* için ayrıca bk. Aydın, *Sibirya’da Türk İzleri...* 107.

Eski Türk Yazıt ve El Yazmalarının söz varlığının ve söz yapımının verildiği çalışmalarda, *küzet-* sözcüğü de yerini almalıdır.

KISALTMALAR

- AY → Altun Yaruk.
 BTT → Berliner Turfantexte.
 Dışas → Dışastvustik.
 DKPAM → Dařakarmapathāvadānamālā.
 DLT → Dīvānu Lugāti't-Türk.
 ED → Clauson 1972.
 HT → Xuanzang Biyografisi.
 KB → Kutadgu Bilig.
 KKNB → Křanti Kılguluk Nom Bitig.
 KT → Köl Tegin Yazıtı.
 M I → Manichaica I.
 Mz. → Mainz.
 řU → şine Usu Yazıtı.
 TT → Türkische Turfantexte.

KAYNAKLAR

- Arat, R. Rahmeti. *Kutadgu Bilig I Metin*. TDK, 1979.
- Ayazlı, Özlem. *Eski Uygurca Din Dışı Metinlerin Karşılaştırmalı Söz Varlığı*. TDK, 2016.
- Aydın, Erhan. *Orhon Yazıtları Köl Tegin, Bilge Kađan, Tonyukuk, Ongi, Küli şor*. Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2017.
- Aydın, Erhan. *Uygur Yazıtları*. Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2018.
- Aydın, Erhan. *Sibirya'da Türk İzleri, Yenisey Yazıtları*. Kronik Kitap, 2019.
- Bang Kaup, Willy. *Türkische Turfantexte VI, Das buddhistische Sūtra Sākiz Yükmek*. Verlag Der Akademie Der Wissenschaften in komission Bei Walter De Gruyter, 1934.
- Bang Kaup, Willy, ve Annemarie von Gabain. *Türkische Turfantexte V, Aus buddhistischen Schriften*. Verlag der Akademie der Wissenschaften, 1931.
- Caferoğlu, Ahmet. *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. TDK, 2015.
- Clauson, Sir Gerard. *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford University, 1972.
- Demirci, Ü. Özgür. *Eski Türkçede Fiiller*. 2010. Marmara Ü, Doktora tezi.
- Demirci, Ü. Özgür. *Eski Uygurca Dört çatik (şaştanı Beg, Maymunlar Begi, Dantupalı Beg, Mukaddes Tavřan)*. Kesit Yayınları, 2014.
- Elmalı, Murat. *Eski Uygurca Altı Dışlı Fil Hikāyesi*. [Yayınevi bilgisi yok], 2014.
- Elmalı, Murat. *Dařakarmapathāvadānamālā Giriş - Metin - çeviri - Notlar - Dizin - Tıpkıbasıtı*. TDK, 2016.
- Ercilasun, Ahmet Bican, ve Ziyat Akkoyunlu. *Kāřgarlı Mahmud Dīvānu Lugāti't-Türk Giriş - Metin - řeviri - Notlar - Dizin*. TDK, 2015.

- Erdal, Marcel. *Old Turkic Word Formation: A Functional Approach to the Lexicon, I-II*. Otto Harrassowitz, 1991.
- Gabain, Annemarie von. *Türkische Turfantexte VIII, Texte in Brāhmischrift*. Akademie Verlag, 1954.
- Gabain, Annemarie von, ve Werner Winter. *Türkische Turfantexte IX, Ein Hymnus an den Vater Mani Auf "Tocharisch" B Mit Altürkischen Übersetzung*. Akademie Verlag, 1958.
- Gabain, Annemarie von. *Eski Türkçenin Grameri*. Çeviren Mehmet Akalın, TDK, 1988.
- Gülensoy, Tuncer. *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*. TDK, 2007.
- Hamilton, J. Russell. *İyi ve Kötü Düşünceli Prens Öyküsü*. Çeviren Vedat Köken, TDK, 1998.
- <http://www.altay.uni-frankfurt.de> (Erişim: 02.03.2021)
- Kaljanova, Elmira. *Uygurca Dışastvustık Giriş - Metin - Çeviri - Dizin ve Tıpkıbasım*. 2005. Marmara Ü, Doktora tezi.
- Kasai, Yukiyo. *Die Uigurischen Buddhistischen Kolophone (Berliner Turfantexte XXVI)*. Brepols Publishers, 2008.
- Kaya, Ceval. *Uygurca Altun Yaruk, Giriş, Metin ve Dizin*. TDK, 1994.
- Kormuşin, İgor, vd. *Yenisey-Altay-Kırgızistan Yazıtları ve Kâğıda Yazılı Runik Belgeler*. BilgeSu Yayınları, 2016.
- Kök, Abdullah. *Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi (Tiem 235v/3 - 450r7) Giriş - İnceleme - Metin - Dizin*. 2004. Ankara Ü, Doktora tezi.
- Le Coq, A. August von. *Türkische Manichaica aus Chotscho I*. Verlag Der Königlichen Akademie Der Wissenschaften, 1912.
- Mirsultan, Aysima. *Veröffentlichungen der Societas Uralo Altaica Band 34, Xuanzang Leben und Werk Teil 9, Die alttürkische Xuanzang-Biographie X*, Harrassowitz Verlag, 2010.
- Röhrborn, K. Michael. *Veröffentlichungen der Societas Uralo Altaica Band 34, Xuanzang Leben und Werk Teil 3, Die alttürkische Xuanzang-Biographie VII*. Harrassowitz Verlag, 1991.
- Röhrborn, K. Michael. *Veröffentlichungen der Societas Uralo Altaica Band 34, Xuanzang Leben und Werk Teil 5, Die alttürkische Xuanzang-Biographie VIII*. Harrassowitz Verlag, 1996.
- Tekin, Şinasi. *Uygurca Metinler II, Maytrisimit, Burkanlıların Mehdisi Maitreya ile Buluşma Uygurca İptidai Bir Dram*. TDK, 2019.
- Tekin, Talat. *Orhon Türkçesi Grameri*. TDAD, 2003.
- Tezcan, Semih. *Das uigurische İnsadi-Sūtra (Berliner Turfantexte III)*. Akademie Verlag, 1974.
- Tibikova Larisa vd. *Katalog Drevnetyurkskih Runičeskih Pamyatnikov Gornogo Altaya*. Gorno-Altaysk Gosudarstvennyy Universitet, 2012.

- Ünlü, Suat. *Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi (Tiem 73 1v 235v/2) Giriş - İnceleme - Metin – Dizin*. 2004. Hacettepe Ü, Doktora tezi.
- Üşenmez, Emek. *Karahanlı Türkçesi Sözlüğü*. 2006. Dumlupınar Ü, Doktora tezi.
- Wilkins, Jens. *Edition des alttürkisch-buddhistischen Kšanti Kulguluk Nom Bitig (Berliner Turfantexte XXV)*. Akademie Der Wissenschaften, 2007.
- Zieme, Peter. *Buddhistische Stabreimdichtungen der Uiguren, (Berliner Turfantexte XIII)*. Akademie Verlag, 1985.
- Zieme, Peter. *Magische Texte des uigurischen Buddhismus, (Berliner Turfantexte XXIII)*. Brepols Publishers, 2005.